

ساختار شهری سنندج در تصرف سکونت‌گاه‌های غیر رسمی^۱

دکتر ناصر اقبالی

دانشیار گروه جغرافیا، دانشگاه آزاد اسلامی تهران مرکز

محمود رحیمی^۲

دانش آموخته دکترای جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات تهران

تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۸۹/۶/۵

تاریخ پذیرش مقاله: ۱۳۸۹/۸/۲

چکیده

با توجه به بررسی انجام شده در سکونت‌گاه‌های غیر رسمی سنندج در استان کردستان، مشخص می‌گردد که اکثر مهاجرت‌ها به بافت‌های حاشیه‌ای شهر سنندج از روستاها بوده و به دو دلیل اقتصادی و امنیتی (در طول مدت زمان جنگ ایران و عراق و ناامنی‌های درون استان) صورت گرفته است.

در بررسی‌های طرح‌های جامع و تفصیلی شهر سنندج، مشاهده می‌گردد که برای اقشار کم‌درآمد شهری جایگاه مناسبی دیده نشده است و به عبارتی جای آنان در مطالعات انجام شده خالی است. و نیاز مسکن آنان و چگونگی برآورده ساختن این نیاز در طرح‌های توسعه شهری مطالعه نگردیده است. لذا یکی از علت‌های به خارج راندن اقشار کم‌درآمد شهری به حاشیه شهرها و ساکن شدن در خارج از محدوده خدماتی شهرداری‌ها را می‌توان به عدم توجه به نیاز مسکن این قشر در طراحی برنامه‌های رسمی دانست. هرچند که پس از پایان هر دهه و تثبیت بافت‌های حاشیه‌ای و با توجه به فشارهای سیاسی و اجتماعی که این قشر به دستگاه‌های دولتی وارد می‌کنند، ناچاراً مدیریت‌های شهری حوزه خدماتی و محدوده رسمی خود را به بافت‌های حاشیه‌ای افزایش داده و آن بافت‌ها را داخل طرح‌های جامع و تفصیلی شهر می‌کنند و به عبارتی این مسکن غیر رسمی است که برنامه‌های رسمی مسکن را به دنبال خود جهت می‌دهد. در حالی که بایستی برنامه‌ریزی رسمی مسکن محور اصلی توسعه بخش مسکن باشد.

واژگان کلیدی: برنامه‌ریزی مسکن - سکونت‌گاه غیررسمی - اقشار کم‌درآمد شهری - توان‌مندسازی - سیستم شهری - بافت‌های حاشیه‌ای سنندج

۱- مقاله حاضر بخشی از رساله دکتری با عنوان "نقش مسکن غیررسمی در برنامه‌ریزی مسکن کشور با تأکید بر استان کردستان" است که با راهنمایی دکتر ناصر اقبالی تهیه و تدوین شده است.

مقدمه

تحقیقات به عمل آمده نشان می دهد که تا سال ۲۰۲۰ بیش از ۶۰ درصد جمعیت جهان در شهرها زندگی خواهند کرد که از این تعداد، بیش از نیمی از آنها را اقشار کم درآمد شهری که در حاشیه شهرها و در سکونت گاه های غیررسمی ساکن خواهند بود تشکیل می دهند.

لذا مدیران و سیاست گذاران شهری ناچار خواهند بود که در برنامه ریزی های شهری و در طراحی برنامه های جامع مسکن، برای بافت های حاشیه ای و مسکن غیر رسمی، جایگاهی جدید در نظر گرفته و با استفاده از تجارب جهانی برای برخورد با این پدیده و با تکیه بر دیدگاه توانمندسازی (Enabling) به همراه ارتقاء و بهسازی (Up grading) که مورد تأکید کمیته اسکان بشر سازمان ملل متحد می باشد چاره اندیشی نمایند.

محدوده سکونت گاه های نابسامان شهر سنندج در استان کردستان با مساحتی معادل ۴۵۳/۴ هکتار در حدود ۱۲/۷ درصد از کل مساحت محدوده شهر را شامل می شود. بر اساس آخرین آمار (جدول شماره ۵) کل جمعیت ساکن در محدوده سکونت گاه های نابسامان شهر سنندج معادل ۱۷۶۰۱۰ نفر است که این جمعیت ۵۵ درصد از کل جمعیت شهر سنندج می باشد. به عبارت دقیق تر بیش از نیمی از جمعیت شهر سنندج در ۱۲/۷ درصد از مساحت آن اسکان یافته اند.

بافت های حاشیه ای به صورت چند لکه عمده در شمال و شرق شهر و یک لکه در ضلع جنوب غربی شهر شکل گرفته اند و متشکل از ۱۳ محله (غفور-اسلام آباد-گردی گرو-تفتقان-گلشن-کمربندی ۱۷ شهر یور-فرجه-تپه شیخ محمد صادق-شهدا-عباس آباد-بهارمست-حاجی آباد-چم حاجی نسه) می باشند که مانند زنجیری هسته مرکزی شهر سنندج را در محاصره خود قرار داده اند.

روش تحقیق

از آنجائی که در زمینه مسائل شهری می اندیشیم و مسکن به عنوان جزئی از اجزاء سیستم شهری است بنابراین باید به عنوان یک سیستم، مسکن را در مجموعه ای از عناصر پویا، متحرک و مرتبط با شهر تحلیل نمائیم. لذا با توجه به موضوع پژوهش که واجد جنبه های فضائی، اقتصادی، اجتماعی است و از نوع مطالعه علمی، تجربی است برای دستیابی به اهداف مورد نظر در رسیدن به یک برنامه ریزی جامع برای بررسی سکونت گاه های غیررسمی و کیفیت مسکن اقشار کم درآمد شهری از روش استقرائی، توصیفی و تحلیلی استفاده می نمائیم.

ویژگی های جغرافیایی استان کردستان

استان کردستان با جمعیتی بالغ بر ۱,۴۳۸,۵۰۰ نفر و با مساحتی در حدود ۲۹۱۳۷ کیلومتر مربع در غرب کشور ایران واقع است و مرکز آن شهر سنندج می باشد.

استان کردستان از شمال با استان های آذربایجان غربی و شرقی و از شرق با استان های زنجان و همدان و از جنوب با استان کرمانشاه و از غرب با کشور عراق همسایه می باشد (نقشه پیوست ۱).

- تعداد کل جمعیت استان کردستان

استان کردستان با مساحت ۲۹۱۳۷ کیلومتر مربع و دارای شهرستان های سنندج مریوان بیجار قروه دیواندره کامیاران سقز و بانه می باشد (نقشه پیوست ۲).

این استان دارای تراکم نسبی جمعیت ۴۹ نفر در کیلومتر مربع در سال ۱۳۸۵ می‌باشد که این میزان در سال‌های ۱۳۶۵ و ۱۳۷۵ به ترتیب ۳۷ و ۴۶ نفر بوده است. در جدول ۱ به تراکم نسبی طی سرشماری‌های ۸۵-۱۳۶۵ اشاره شده است.

جدول شماره ۱- جمعیت و خانوار استان کردستان در مقاطع سرشماری و تراکم نسبی

سرشماری	۱۳۳۵	۱۳۴۵	۱۳۵۵	۱۳۶۵	۱۳۷۵	۱۳۸۵
پارامتر جمعیتی						
جمعیت	۵۵۵۴۱۳	۶۱۹۵۷۳	۷۸۲۴۴۰	۱۰۷۸۳۹۸	۱۳۴۶۳۸۳	۱۴۳۸۵۴۳
خانوار	۱۰۶۲۳۸	۱۱۸۴۵۱	۱۴۷۵۸۴	۱۹۴۸۸۰	۲۵۶۵۳۶	۳۳۶۸۶۱
تراکم نسبی	۱۹,۰۶	۲۱,۲۶	۲۶,۸۵	۳۷,۰۱	۴۶,۲	۴۹,۳۷

منبع: مرکز آمار ایران، سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۸۵

در سرشماری سال ۱۳۸۵ تعداد کل جمعیت استان کردستان ۱۴۳۸۵۴۳ نفر گزارش شده است. که از این تعداد ۷۲۸۹۱۱ نفر مرد و ۷۰۹۶۳۲ نفر زنان می‌باشند که در نتیجه، نسبت جنسی برابر ۱۰۳ بدست می‌آید. به عبارت دیگر، در این استان در مقابل هر ۱۰۰ نفر زن ۱۰۳ نفر مرد وجود دارد.

- نرخ رشد کل جمعیت، جمعیت مرد و زن در سطح استان

متوسط رشد سالانه جمعیت استان در طی دهه ۷۵-۱۳۶۵ حدود ۲/۲۴ درصد بدست آمده که این رشد در طی دهه ۸۵-۱۳۷۵ به ۰/۶۶ درصد کاهش یافته است. بیشترین نرخ رشد را در فاصله سال‌های ۵۵ تا ۶۵ شاهد هستیم (جدول ۲).

جدول شماره ۲- متوسط رشد سالیانه جمعیت استان کردستان در مقاطع سرشماری و به تفکیک جنس

سرشماری	۱۳۳۵	۱۳۴۵	۱۳۵۵	۱۳۶۵	۱۳۷۵	۱۳۸۵
پارامتر جمعیتی						
جمعیت	۵۵۵۴۱۳	۶۱۹۵۷۳	۷۸۲۴۴۰	۱۰۷۸۳۹۸	۱۳۴۶۳۸۳	۱۴۳۸۵۴۳
خانوار	۱۰۶۲۳۸	۱۱۸۴۵۱	۱۴۷۵۸۴	۱۹۴۸۸۰	۲۵۶۵۳۶	۳۳۶۸۶۱
تراکم نسبی	۱۹,۰۶	۲۱,۲۶	۲۶,۸۵	۳۷,۰۱	۴۶,۲	۴۹,۳۷

منبع: مرکز آمار ایران، سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۸۵

مقایسه رشد جمعیتی استان و کشور

در جدول ۳ به متوسط رشد جمعیت کشور در طی سه سرشماری اشاره شده است. مقایسه متوسط رشد جمعیت در استان کردستان با کل کشور نشان می‌دهد که رشد جمعیت کردستان در طی دهه ۸۵-۱۳۷۵ کمتر از میانگین کشوری است، طوری که در مقابل رشد ۱/۶۱ درصدی جمعیت کل کشور، جمعیت این استان تنها رشد ۰/۶۶ درصدی را نشان می‌دهد و حدود یک درصد از کمتر از رشد جمعیت کل کشور می‌باشد.

جدول شماره ۳- رشد جمعیت کشور به تفکیک رشد جمعیت مردان و زنان در مقایسه با استان کردستان در مقاطع مختلف سرشماری

سرشماری	۱۳۳۵-۴۵	۱۳۴۵-۵۵	۱۳۵۵-۶۵	۱۳۶۵-۷۵	۱۳۷۵-۸۵
پارامتر جمعیتی					
نرخ رشد جمعیت	۱,۰۹	۲,۳۱	۳,۱۶	۲,۱۹	۰,۶۶
نرخ رشد جمعیت مردان	۱,۳۸	۲,۲۲	۲,۹۳	۲,۱۳	۰,۶۲
نرخ رشد جمعیت زنان	۰,۷۷	۲,۴۰	۳,۴۰	۲,۲۶	۰,۷۰

منبع: مرکز آمار ایران، سرشماری عمومی نفوس و مسکن

جدول شماره ۴- رشد جمعیت کشور در مقایسه با استان کردستان در مقاطع مختلف سرشماری

سرشماری	نرخ رشد	نرخ رشد جمعیت کشور	نرخ رشد جمعیت استان
۱۳۳۵-۴۵		۳,۰۳	۱,۰۹
۱۳۴۵-۵۵		۲,۶۴	۲,۳۱
۱۳۵۵-۶۵		۳,۷۶	۳,۱۶
۱۳۶۵-۷۵		۱,۹۳	۲,۱۹
۱۳۷۵-۸۵		۱,۵۹	۰,۶۶

منبع: مرکز آمار ایران، سرشماری عمومی نفوس و مسکن، ۱۳۸۵

روند تحولات جمعیتی از سال ۱۳۳۵ تا کنون و مقایسه‌ی آن با روندهای جمعیتی کل شهر سنندج

تعداد جمعیت و مساحت شهر سنندج و مناطق حاشیه‌ای آن به انضمام آن به انضمام نسبت جمعیت حاشیه به کل جمعیت شهر و نرخ رشد آن در فاصله سال‌های ۱۳۳۵ تا ۱۳۸۴ به تفکیک در جدول زیر آمده است.

جدول شماره ۵- روند تحول جمعیت شهر سنندج و جایگاه آن در استان

سال ۱۳۸۴	سال ۱۳۷۵	سال ۱۳۶۵	سال ۱۳۵۵	سال ۱۳۳۵	
۳۵۵۸	۳۵۵۸	۱۷۰۳	۳۹۷	۱۸۵	مساحت شهر (به هکتار)
۰	۵/۱۰۵	۹/۳۸۲	۱۱۴/۶		درصد افزایش
۵۳۶/۲	۵۳۶/۲	۵۴۰/۲۵	۱۱۳/۵	۱۶/۲۵	مساحت حاشیه (به هکتار)
۰	-۰/۷۵	۳۷/۶	۵۹۷		درصد افزایش
۱۵/۰۷	۱۵/۰۷	۳۱/۷۲	۲۸/۵۹	۸/۷۸	نسبت مساحت حاشیه شهر
۰	-۴۷/۵	۱۰/۹	۲۲۵/۶۳		درصد افزایش
۳۲۵۶۱۸	۲۷۷۸۰۸	۲۰۴۵۳۷	۹۵۸۷۲	۴۰۴۶۱	جمعیت شهر سنندج
۱/۷۸	۳/۱۱	۷/۸۷	۴/۴۱		متوسط نرخ رشد سالانه
۱۷۳۶۷۲	۱۴۸۱۷۲	۱۰۹۰۷۷	۲۵۷۴۴	۲۱۷۱	جمعیت حاشیه
۱/۷۸	۳/۱۱	۱۵/۶۷	۱۳/۱		متوسط نرخ رشد سالانه
۵۳/۳	۵۳/۳	۵۳/۳	۲۶/۵۴	۵/۳	نسبت جمعیت حاشیه به جمعیت شهر

منبع: مرکز آمار ایران- سرشماری عمومی نفوس مسکن ۱۳۷۵ و ۱۳۸۵ وزارت مسکن و شهرسازی.

ویژگی‌های کالبدی شهر سنندج

شهر سنندج بزرگترین شهر استان و همچنین مرکز استان کردستان می‌باشد که با توجه به موقعیت سیاسی، اداری، اجتماعی و فرهنگی آن در طول چند دهه گذشته همواره بیشترین آمار مربوط به سکونت‌گاه‌های غیررسمی و حاشیه‌های شهری را در سطح استان به خود اختصاص داده است.

روند توسعه کالبدی شهر سنندج

ساختار فضایی-کالبدی شهر سنندج از دوره‌ی صفویه تا اواخر قاجار

محدوده‌ی کالبدی شهر سنندج در دوره‌ی صفویه محدود به قلعه‌ی حکومتی و محله‌ی میان قلعه و متشکل از برخی از عناصر اصلی شهری مانند مساجد، حمام و... بوده است.

با روی کار آمدن امان‌الله‌خان اردلان اصلاحات زیادی برای آبادی و عمران شهر صورت می‌گیرد. به‌طورکلی در دوره‌ی امان‌الله‌خان ساختار (فضایی-کالبدی) شهر شکل می‌گیرد و تا سال ۱۳۰۰هـ.مین کالبد با اندک تغییراتی باقی می‌ماند (شکل ۱).

ساختار فضایی-کالبدی شهر سنندج بین سال‌های ۱۳۲۰-۱۳۰۰هـ.ش

بار روی کار آمدن رضاخان و اندیشه‌ی تجدد گرایی حاکم بر او، تغییرات اقتصادی-اجتماعی زیادی در جامعه به وجود می‌آید. برای اولین بار در تاریخ شهر گرایی و شهر نشینی کشور، دولت بر آن می‌شود که چهره و سازمان شهر را دگرگون سازد. با استقرار دولت مرکزی در شهر سنندج، به منظور دخالت کالبدی در بافت ارگانیک شهر، به سال ۱۳۰۷ه.ش خیابان‌های صلیبی شکل (چلیپایی) فردوسی و سیروس (انقلاب فعلی) به اجرا درآمد و هم‌زمان نیز عناصر جدیدی همچون پادگان، بیمارستان، ادارات، کارخانجات و ... در شهر پیرامون آن احداث گردید که متعاقب آن تغییراتی در ساخت کالبدی شهر به وجود آمد.

ساختار فضایی-کالبدی شهر سنندج بین سال‌های ۱۳۲۰-۳۵ه.ش

فاصله‌ی سال‌های ۳۵-۱۳۲۰ به واسطه‌ی تحولات سیاسی ناشی از پایان جنگ جهانی دوم و نهضت‌های ملی و قومی، دوران رکود اقتصادی و ضعف قدرت دولت مرکزی است. در این دوره تغییرات فضایی-کالبدی قابل توجهی در ساختار شهر سنندج روی نمی‌دهد.

ساختار فضایی-کالبدی شهر سنندج در سال‌های ۱۳۳۵-۵۵

در سال ۱۳۳۷ مهندسان مشاور آمریکایی آلتون طرحی را برای توسعه کالبدی شهر سنندج تهیه می‌کنند. در طرح آلتون معابری برای شهر پیشنهاد می‌شود که امروز غالب آنها اجرا شده‌اند. از آن جمله است خیابان‌های صلاح‌الدین ایوبی، شهدا، ۱۷ شهریور، نمکی، آبیدر، ژاندارمری، وکلی (کشاورز) و حسن‌آباد (شکل ۲).

ساختار فضایی-کالبدی شهر سنندج در سال‌های ۱۳۵۵-۶۵

سال‌های ۵۵ تا ۶۵ اوج بحران‌های سیاسی-اجتماعی در ایران و بالاخص در کردستان است. پس از پیروزی انقلاب، شهرنشینی و شهرگرایی در کشور وارد مرحله‌ای جدید و رشدی شتابان و فزاینده می‌شود. به‌طوری که شهر از یک طرف با دگرگونی مفاهیم و عملکردها مواجه می‌شود و از طرف دیگر بابتی برنامه‌ریزی و برچیدن محدودیت‌ها. این دو موضوع به همراه شروع جنگ تحمیلی عراق ایران و درگیری‌های منطقه‌ای باعث می‌شود که مهاجرت‌های بی‌رویه‌ای از مناطق روستایی و شهرهای اطراف روانه‌ی شهر سنندج گردد. تاجائی که شهر سنندج در این دوران با بیشترین رشد کالبدی خود مواجه گردید. این هجوم ناگهانی روستائیان به شهر موجب رشد قارچ گونه‌ی بافت در جوار روستاهای اطراف شهر و حاشیه‌ی خارجی آن گردید که ساختار کالبدی و فرم آنها بیشتر تابع عوارض زمین می‌باشد. این محلات، بدون برنامه و طرح به وجود آمدند و با توجه به خاستگاه اولیه‌ی مهاجرین روستایی، اکثراً در ارتفاعات پیرامون شهر ایجاد شدند.

در دهه‌ی ۶۵-۵۵ جمعیت شهر بیش از دو برابر می‌شود و به ۲۰۴۵۳۷ نفر می‌رسد و مساحت شهر تا ۴/۳ برابر مساحت قبلی افزایش می‌یابد. در این دوره شهر سنندج در ۱۷۰۳هکتار گسترده می‌شود. تراکم ناخالص ۱۲۰ و سرانه‌ی

مسکونی ۲۲/۰۴ است. نرخ رشد جمعیت در این سال‌های ۷/۸۷ درصد بوده است که بالاترین نرخ رشد در کل ادوار توسعه‌ی شهر سنندج بوده است. این در حالی است که در دهه‌ی مذکور نرخ رشد جمعیت کشور ۲ درصد بوده است. به عبارت دیگر نرخ رشد جمعیت شهر سنندج تقریباً برابر نرخ رشد میانگین کشور بوده است. که نشانگر حجم بالایی است که در این دهه به شهر مهاجرت داشته اند. این حجم بالای جمعیتی منجر به بوجود آمدن عارضه‌های گسترده‌ای همچون محله‌ی عباس‌آباد در امتداد محور غربی و محله‌ی تفتان در امتداد محور شمالی شده است

ساختار فضایی کالبدی شهر سنندج در سال‌های ۷۵-۶۵

از سال ۶۵ به بعد توسعه‌ی فیزیکی شهر به صورت پیوسته و متصل بعد تازه‌ای به خود می‌گیرد. به دنبال رشد شتابان شهر مسئولین در صدد بر می‌آیند که به منظور کنترل و هدایت ساخت و سازهای حاشیه شهر، بسترهای مناسبی را در قالب طرح‌های آماده سازی فراهم کنند و توسعه‌ی کالبدی شهر را براساس طرح‌های از پیش اندیشیده شده، هدایت نمایند.

در دهه‌ی ۷۵-۶۵ جمعیت شهر به ۲۷۷۸۰۸ نفر می‌رسد با نرخ رشد ۳/۱۱ درصد و تراکم ناخالص ۷۹/۳ و سرانه مسکونی ۲۱ متر مربع، مساحت شهر در این دوره نسبت به دوره‌ی قبل دو برابر شده که به ۳۵۰۰ هکتار می‌رسد. گسترش مناطق حاشیه‌ای در این دوره محدود می‌شود. فقط قسمت‌هایی در جنوب عباس‌آباد و روستای فرجه به مناطق حاشیه‌ای افزوده می‌شود.

ساختار فضایی کالبدی شهر سنندج از سال ۷۵ به بعد

به نظر می‌رسد که از سال ۷۵ به بعد توسعه شهر بیشتر به صورت هدایت شده صورت گرفته باشد. مهمترین بافت مسکونی در این دوره را باید تکمیل پروژه‌ی شهرک بهاران و در جنوب شهر و ضلع غربی جاده‌ی سنندج-کرمانشاه که توسط سازمان مسکن و شهرسازی کردستان طراحی و اجرا گردیده، دانست.

- بافت حاشیه‌ای (محدوده سکونت‌گاه‌های نابسامان)

محدوده سکونت‌گاه‌های نابسامان شهر سنندج با مساحتی معادل ۴۵۳/۴ هکتار در حدود ۱۲/۷ درصد از کل مساحت محدوده شهر را شامل می‌شود. بر اساس آخرین برآوردهای صورت گرفته کل جمعیت ساکن در محدوده سکونت‌گاه‌های نابسامان شهر سنندج معادل ۱۷۶۰۱۰ نفر است که این جمعیت ۵۵ درصد از کل جمعیت شهر سنندج می‌باشد. به عبارت دقیق تر بیش از نیمی از جمعیت شهر سنندج در ۱۲/۷ درصد از مساحت آن اسکان یافته اند.

نحوه استفاده از اراضی محدوده سکونت‌گاه‌های نابسامان

بر اساس آخرین محاسبات انجام شده مساحت کل محدوده سکونت‌گاه‌های نابسامان شهر سنندج ۴۵۳/۴ هکتار بوده است و در این محدوده حدود ۱۷۶ هزار نفر سکونت داشته‌اند. بدین ترتیب سرانه ناخالص شهری در این محدوده ۲۵/۷۶ مترمربع و تراکم جمعیت آن ۳۸۸/۲ نفر در هکتار بوده است.

از مشخصه‌های اصلی بافت کالبدی محدوده سکونت‌گاه‌های نابسامان وجود شبکه دسترسی نامنظم و نامناسب، فشردگی بافت و کوچک بودن قطعات، تراکم بالای جمعیت و در مقابل آن پایین بودن سرانه خدمات، بالا بودن متوسط سطح اشغال بناها، فرسودگی بافت و... می‌باشد که این مجموعه عوامل سبب کاهش منزلت شهری این

محدوده در قیاس با سایر نقاط شهر شده است. عملکرد غالب این سکونت‌گاه‌ها عملکرد مسکونی بوده و سایر فعالیت‌های خدماتی، تفریحی، در این محدوده به ندرت یافت می‌شود.

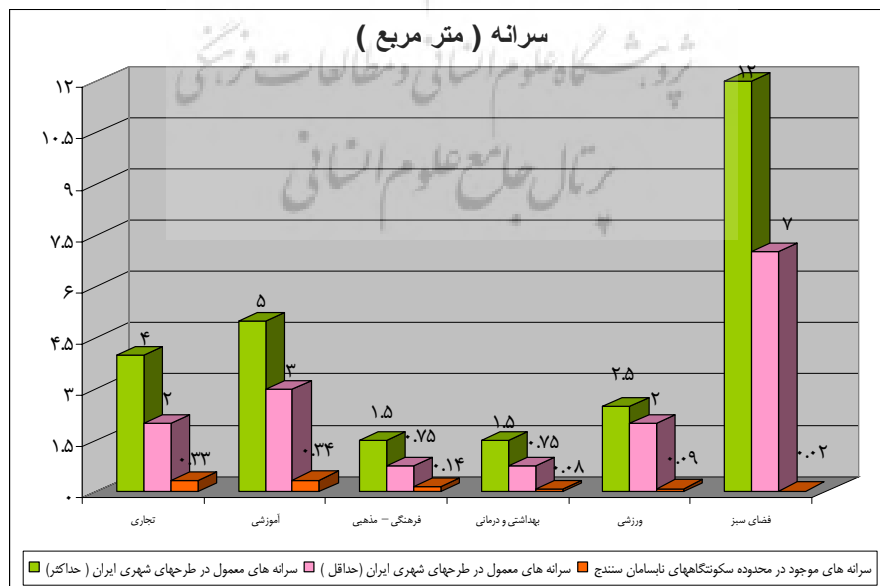
کاربری مسکونی به عنوان اصلی‌ترین قلمرو در سطح این محدوده که عملکرد سکونت ۱۷۶ هزار نفر را ارائه می‌دهد با مساحتی معادل ۲۲۳/۷ هکتار و ۴۹/۳۵ درصد از کل مساحت محدوده حاشیه شهر را شامل می‌شود. سرانه مسکونی در این محدوده بسیار پایین و در حد ۱۲/۷ مترمربع می‌باشد که در قیاس با سرانه‌های مسکونی رایج در نقاط شهر کشور (۴۰ تا ۵۰ متر مربع) بسیار پایین می‌باشد.

از دیگر مشخصه‌های کاربردی زمین در این محدوده پایین بودن میزان سطوح و سرانه فعالیت‌های خدمات می‌باشد. سرانه خدمات مورد نیاز ساکنین این محدوده (آموزشی، بهداشتی، درمانی، تفریحی و...) کمتر از ۱ مترمربع (۰/۹۴ متر مربع) می‌باشد که در مقایسه با سرانه‌های رایج در طرح‌های شهری ایران (۱۵ تا ۲۶ متر مربع) شدت فقدان و کمبود فضاهای خدماتی در این محدوده را عیان می‌نماید.

جدول شماره ۶- مقایسه سرانه‌های خدماتی و وضع موجود نواحی حاشیه ای شهر سنندج با سرانه‌های معمول در طرح‌های شهری ایران

کاربری	سرانه در محدوده سکونت‌گاه‌های نابسامان سنندج	سرانه‌های معمول در طرح‌های شهری ایران	
		حداقل	حداکثر
مسکونی	۱۲,۷۱	۴۰	۵۰
تجاری	۰,۳۳	۲	۴
آموزشی	۰,۳۴	۳	۵
فرهنگی - مذهبی	۰,۱۴	۰,۷۵	۱,۵۰
بهداشتی و درمانی	۰,۰۸	۰,۷۵	۱,۵۰
ورزشی	۰,۰۹	۲,۰۰	۲,۵۰
فضای سبز	۰,۰۲	۷	۱۲
حمل و نقل و شبکه معابر	۹,۶	۲۰	۲۵

منبع: وزارت مسکن و شهرسازی - سال ۱۳۸۷

شکل ۱- مقایسه سرانه‌های خدماتی وضع موجود نواحی حاشیه ای شهر سنندج با سرانه‌های معمول در طرح‌های شهری ایران

منبع: نگارندگان

ویژگی‌های کاربری مسکونی در سندج

همان‌طور که قبلاً اشاره شد عملکرد اصلی محدوده مورد بررسی تامین فضای سکونت مورد نیاز حدود ۱۷۶ هزار نفر جمعیت می‌باشد. این کاربری با مساحت ۲۲۳/۷ هکتار بیشترین سطح و سرانه را شامل می‌شود. سرانه این کاربری در وضع موجود ۲۱/۷۱ متر مربع است که در مقایسه با سرانه‌های رایج در شهرهای ایران (۴۰ تا ۵۰ متر مربع) سرانه بسیار پایینی می‌باشد. این سرانه بیانگر تمرکز بیش از اندازه جمعیت در واحد سطح این محدوده می‌باشد.

از عمده‌ترین ویژگی‌های بافت‌های مسکونی این محدوده می‌توان به موارد زیر اشاره کرد.

- متوسط مساحت قطعات مسکونی بسیار پایین بوده و در برخی از قسمت‌های محدوده این شاخص کمتر از ۶۶ متر مربع تقلیل می‌یابد (محل عباس آباد).

- عمر ساختمان‌های مسکونی به طور عمومی بیش از ۱۵ سال می‌باشد.

- اغلب ساختمان‌های احداث شده فاقد پروانه ساخت بوده است. بر اساس نمونه‌گیری‌های انجام شده بیش از ۶۱ درصد از ساختمان‌های مسکونی احداث شده در این محدوده فاقد پروانه ساخت بوده‌اند.

- بر اساس مطالعات صورت گرفته در مورد مشکلات اصلی ساختمان‌های مسکونی در محدوده مورد مطالعه ۳۳/۹ درصد از ساختمان‌ها امکان دسترسی سواره به آنها میسر نیست.

- سطح اشغال بناها به طور غالب بالای ۸۰ درصد می‌باشد.

- در ساخت ۶۹ درصد از ساختمان‌ها از مصالح کم دوام استفاده شده است.

- تنها ۱/۸ درصد از منازل مسکونی دارای کولر و سیستم خنک‌کننده هستند.

- نزدیک به ۵۴ درصد از ساختمان‌ها فاقد آشپزخانه هستند.

- ۳۲ درصد خانوارها فاقد حمام در داخل منازل مسکونی خود هستند.

- تنها ۱/۸ درصد خانوارها دارای انشعاب تلفن هستند و ۸۱ درصد خانوارها فاقد اینگونه امکانات هستند.

- متوسط خانوارهای ساکن در واحد مسکونی ۱/۲۷ خانوار می‌باشد.

- متوسط نفر در واحد مسکونی ۶/۸۵ نفر می‌باشد.

مجموعه شاخص‌های فوق بیانگر تمرکز بیش از حد جمعیت در واحد مسکونی از یک طرف و از طرف دیگر نازل بودن کیفیت شاخص‌های مسکن در این منطقه بوده و به طور کلی وضعیت اسکان در این محدوده بحرانی است

(جدول ۷).

جدول شماره ۷- نحوه استفاده از اراضی وضع موجود نواحی حاشیه‌ای شهر سنندج

محل	جمعیت ۱۷۶۰۱۰			
	سطح (متر مربع)	سرانه (متر مربع)	درصد به سطح	
			کل	خالص
مسکونی	۲۲۳۷۷۲۳	۱۲،۷۱	۴۹،۳۵	۵۴،۳۴
تجاری	۵۷۹۷۱	۰،۳۳	۱،۲۸	۱،۴۱
آموزشی	۵۹۵۱۱	۰،۳۴	۱،۳۱	۱،۴۵
فنی و حرفه‌ای	۴۱۵۲	۰،۰۲	۰،۰۹	۰،۱۰
فرهنگی	۲۴۶۰	۰،۰۱	۰،۰۵	۰،۰۶
مذهبی	۲۲۴۸۰	۰،۱۳	۰،۵۰	۰،۵۵
جهانگردی و پذیرایی	۹۳۱	۰،۰۱	۰،۰۲	۰،۰۲
درمانی	۱۰۰۰۲	۰،۰۶	۰،۲۲	۰،۲۴
بهداشتی	۲۹۶۶	۰،۰۲	۰،۰۷	۰،۰۷
ورزشی	۱۵۵۶۲	۰،۰۹	۰،۳۴	۰،۳۸
اداری - انتظامی	۵۲۰۵	۰،۰۳	۰،۱۱	۰،۱۳
تاسیسات و تجهیزات شهری	۱۸۸۱	۰،۰۱	۰،۰۴	۰،۰۵
کارگاهی	۶۲۹۸	۰،۰۴	۰،۱۴	۰،۱۵
فضای سبز تجهیز شده (پارک)	۵۲۵	۰،۰۰	۰،۰۱	۰،۰۱
حمل و نقل و انبار	۷۱۶۶	۰،۰۴	۰،۱۶	۰،۱۷
شبکه معابر	۱۶۸۲۸۰۰	۹،۵۶	۳۷،۱۲	۴۰،۸۷
جمع کل سطوح خالص	۴۱۱۷۶۳۳	۲۳،۳۹	۹۰،۸۲	۱۰۰،۰۰
گورستان	۲۹۴۴۲	۰،۱۷	۰،۶۵	-
زمین بایر	۳۸۶۸۶۳	۲،۲۰	۸،۵۳	-
جمع کل سطوح خالص	۴۱۶۳۰۵	۲،۳۷	۹،۱۸	-
جمع کل	۴۵۳۳۹۳۸	۲۵،۷۶	۱۰۰،۰۰	-

منبع: وزارت مسکن و شهرسازی - سال ۱۳۸۷

مشکلات عمومی ساختمانهای مسکونی

نمونه‌گیری‌های انجام شده در مورد مسایل و مشکلات عمومی ساختمان‌های مسکونی بیانگر آن است که بیش از ۳۱ درصد ساختمانها فاقد آشپزخانه، ۵/۹ درصد فاقد سیستم دفع فاضلاب، در ۳ درصد ساختمانها آب ناشی از باران به ساختمان نفوذ کرده و در ساختمان جمع می‌شود، ۳۲ درصد ساختمان‌های مسکونی بیش از اندازه کوچک و غیرقابل سکونت هستند، در ۳۴ درصد ساختمانها به هنگام بارندگی آب از سقف ساختمان عبور نموده و چکه می‌کند. بیش از ۲۳/۹ درصد ساختمانها فاقد امکان دسترسی به سواره‌رو هستند.

متوسط مساحت قطعات مسکونی

بررسی‌های انجام شده در مورد متوسط مساحت قطعات مسکونی حکایت از کوچک بودن این شاخص از حد متعارف می‌باشد. در حال حاضر متوسط مساحت قطعات مسکونی نواحی سکونت‌گاه‌های نابسامان ۱۰۳ مترمربع محاسبه شده است. این شاخص در برخی از محله‌های حاشیه‌ای بسیار پایین می‌باشد. دامنه متوسط مساحت قطعات مسکونی محله‌های مورد مطالعه بین حداقل ۸۲ متر مربع (محله اسلام آباد) و حداکثر ۱۲۱ مترمربع (محله حاجی آباد) در نوسان است (جدول ۸). از آنجائی که بعد خانوار در محدوده مورد مطالعه حدوداً ۶ نفر می‌باشد و حداقل سرانه

مسکونی مورد نیاز هر نفر ۲۵ مترمربع است. مقایسه وضع موجود محله‌های حاشیه‌ی شهر سنندج با رقم مورد نظر (حداقل قطعه تفکیکی ۱۵۰ مترمربع) حکایت آشفته‌گی و نابسامانی بخش مسکن در این محدوده داشته و بیانگر فاصله بسیار زیاد با حداقل آستانه قابل قبول است.

جدول شماره ۸- توزیع محله‌های حاشیه نشین شهر سنندج بر حسب متوسط مساحت قطعات مسکونی - مترمربع.

محلّه	متوسط مساحت قطعات مسکونی
غفور	۱۰۹
اسلام آباد	۸۲
گردی گرول	۱۱۹
تفتان	۸۸
گلشن	۹۱
کمربندی ۱۷ شهریور	۱۰۰
فرجه	۹۳
تپه شیخ محمدصادق	۱۰۶
شهدا	۱۱۵
عباس آباد	۸۸
بهارمست	۱۰۶
حاجی آباد	۱۳۱
چم حاجی نسه	۱۱۱
متوسط کل	۱۰۳

منبع: وزارت مسکن و شهرسازی - سال ۱۳۸۷.

تحلیلی بر ویژگی‌های سکونت (تراکم جمعیتی و تراکم ساختمانی)

در محدوده مورد مطالعه بر پایه اطلاعات موجود، در حال حاضر مساحت کاربری مسکونی موجود در محدوده سکونت‌گاه‌های نابسامان شهر سنندج ۲۲۳/۷۵ هکتار است و ۴۹/۲۵ درصد از مساحت کل محدوده را تشکیل می‌دهد. ضمن آنکه سرانه مسکونی در حال حاضر در این محدوده ۱۲/۷۱ مترمربع و تراکم خالص مسکونی آن ۷۸۷ نفر در هکتار محاسبه شده است. متوسط تعداد طبقات در این محدوده ۱/۱ طبقه و متوسط سطح اشغال بنا و تراکم ساختمانی آن به ترتیب ۷۴ و ۸۹ درصد می‌باشد (جدول ۹).

مقایسه ارقام فوق با معیارها و استانداردهای معمول و شاخص‌های متعارف شهری نشان می‌دهد که:

- سرانه مسکونی در محدوده مورد مطالعه بسیار پایین است.
 - تراکم خالص مسکونی آن در زمره تراکم بسیار زیاد محسوب می‌شود.
 - متوسط سطح اشغال بنا بالا است.
 - متوسط تعداد طبقات بسیار پایین است.
 - متوسط تراکم ساختمانی نسبتاً پایین است.
 - متوسط مساحت قطعات مسکونی پایین‌تر از حد قابل قبول است.
- مجموعه این شاخص‌ها همراه با شاخص‌های دیگری که در مباحث قبل به آنها اشاره شد یک بافت شهری بسیار متراکم و فشرده را معرفی می‌کند.

داده‌ها و ارقام فوق بیان‌کننده عدم وجود رابط منطقی بین برخی از شاخص‌ها بالاخص تراکم جمعیتی با تراکم ساختمانی است. به منظور شناخت رابطه بین تراکم ساختمانی و تراکم جمعیتی جدولی طراحی شده است که این جدول ترکیبی از شاخص‌های اصلی سکونت یعنی سرانه مسکونی، تراکم ساختمانی، تراکم خالص مسکونی، متوسط سطح قطعه مسکونی و متوسط تعداد طبقه می‌باشد که این شاخص‌ها به‌همراه شاخص‌های جمعیتی یعنی بعد خانوار و... امکان پیش‌بینی رابطه منطقی بین تراکم ساختمانی و تراکم جمعیتی را فراهم می‌نماید.

- متوسط تعداد طبقات موجود در محدوده سکونت‌گاهی نابسامان شهر سنندج در وضع موجود معادل ۱/۱ طبقه است.

- تراکم ساختمانی معادل ۸۹/۷ درصد است که ۲۳/۷ درصد بیشتر از حد نرمال است.

- سرانه مسکونی ۱۲/۷ مترمربع است که ۱۷/۳ مترمربع کمتر از حد انتظار است.

- تراکم جمعیتی وضع موجود معادل ۷۸۷ نفر است که ۵۷ نفر بیشتر از حد قابل انتظار است.

به عبارت دیگر با توجه به ساختار فیزیکی موجود ظرفیت واقعی جمعیت‌پذیری این محدوده ۳۳۰ نفر در هکتار و یا ۷۸۸۳۷ نفر در کل محدوده می‌باشد.

چنانچه جمعیت موجود را بخواهیم حفظ کنیم و ساختار فیزیکی موجود در محدوده را تغییر دهیم تا به وضعیت نرمال برسیم لازم است که متوسط تعداد طبقات از ۱/۱ به ۲/۶ طبقه، تراکم مسکونی از ۸۹ درصد به ۱۵۶ درصد ارتقاء یابد تا به تراکم جمعیتی فعلی دست پیدا کنیم.

جدول شماره ۹- برخی از ویژگی‌های کلیدی محدوده سکونت‌گاه‌های نابسامان شهر سنندج

شاخص کلیدی	اندازه
مساحت کل	۴۵۳/۴ هکتار
مساحت کاربری مسکونی	۲۲۳/۷ هکتار
مساحت شبکه معابر	۱۷۵ هکتار
جمعیت	۱۷۶ هزار نفر
سرانه شهری	۲۵/۷۶ مترمربع
سرانه مسکونی	۱۲/۷۱ مترمربع
سرانه شبکه معابر	۹/۸ مترمربع
سرانه کاربریهای خدماتی	۰/۹۴ مترمربع
تراکم ناخالص شهری	۳۸۸ نفر در هکتار
تراکم ناخالص مسکونی	۷۸۷ نفر در هکتار
نسبت مصالح کم دوام به کار رفته در ساخت واحدهای مسکونی	۶۹/۱۹ درصد
نسبت ساختمانهای فاقد پروانه ساخت	۶۱ درصد
تراکم خانوار در واحد مسکونی	۱/۲۷ خانوار
تراکم نفر در واحد مسکونی	۶/۱۵ نفر
تراکم نفر در اتاق	۲/۱ نفر
متوسط مساحت قطعات مسکونی	۱۰۳ مترمربع
متوسط سطح اشغال	۷۴ درصد
تراکم ساختمانی	۸۹ درصد

نتیجه‌گیری و جمع‌بندی مسائل و مشکلات سکونت‌گاه‌های غیررسمی سنندج

۱- اولویت‌بندی مسائل و مشکلات اجتماعی و فرهنگی

با توجه به بررسی‌های به عمل آمده و پهنه بندی‌های انجام گرفته محلات بر حسب شاخص‌های اجتماعی- فرهنگی، می‌توان مهمترین مسائل و مشکلات این محله‌ها را از این نظر به صورت زیر و ترتیب اولویت دسته بندی کرد:

- تراکم جمعیتی بالا و درصد بالای نفر در واحد مسکونی.
- درصد و نسبت پایین افراد دارای تحصیلات عالی نسبت به جمعیت در حال تحصیل.
- درصد بالای شاغلین ابتدایی و اقشار ضعیف و کم درآمد.
- درصد پایین متخصصین و تحصیل کردگانی که از مشاغل ثابت و پایدار اجتماعی برخوردارند.
- کمبود فضای مسکونی و اتاق در واحد مسکونی که منجر به تراکم بالای افراد در اتاق و واحد مسکونی شده که پیامدهای جبران ناپذیر اجتماعی و فرهنگی را سبب شده است.
- بالا بودن بعد خانوار که منجر به بالا رفتن بار تکفل در خانواده نیز شده است.
- ترک تحصیل کودکان و نوجوانانی که در سن تحصیل قرار دارند که منجر به افزایش میزان بی سواد و کم سواد در بین نوجوانان و جوانان شده است.
- پایین بودن نرخ با سواد بالادست در بین سرپرستان خانوار.
- عدم انسجام خانوارها از نظر هویت و تعلقات اجتماعی، چنانچه درصد بالایی از فرزندان خانوار متولدین شهر هستند و با آموزه‌های زندگی شهر پرورش یافته اند، در حالی که اکثریت مطلق سرپرستان خانوارها در روستا به دنیا آمده اند و پرورش یافته زندگی روستایی هستند.
- عدم آمیزش خانوارهایی که زمان کمتری از مهاجرت آنها به شهر می‌گذرد، با زندگی و فرهنگ شهری.

۲- اولویت بندی مسائل و مشکلات اقتصادی

- بر اساس شاخص‌های بررسی شده مهمترین مسائل و مشکلات اقتصادی محلات حاشیه ای شهر سنندج که منجر به پهنه بندی، طبقه بندی و رتبه بندی این محلات شده اند به ترتیب اولویت عبارتند از:
- درصد بالای مشاغل ابتدایی در برگیرنده کارگران ساده شهر، دست فروشان و مشاغل فاقد تخصص و مهارت است که مشخصه اصلی این مشاغل ناپایداری و بی ثباتی آن است.
 - میزان بالای بار تکفل یا ضریب سرباری در خانواده که به نوعی منجر به گسترش و تقسیم فقر شده است.
 - عدم برخورداری از تسهیلات رفاهی زندگی که متاثر از فقر و درآمد ناچیز مردم در این مناطق است.
 - بیکاری و کمبود محمل‌های عینی برای ایجاد شغل که منجر به روی آوردن نیروی کار در این مناطق به مشاغل پست و ابتدایی شده است.
 - ارزش پایین ساختمان و زمین در این مناطق، نسبت به مناطق دیگر شهر که عملاً نتوانسته است تبدیل به کالایی با ثبات و پایدار شود و در ارتقای سطح زندگی مردم موثر افتد.

۳- اولویت‌بندی مسائل و مشکلات کالبدی

به منظور تعیین و رتبه‌بندی مشکلات و مسایل موجود در محله‌های حاشیه‌نشین، ابتدا مهمترین مشکلات کالبدی موجود شناسایی و از طریق ماتریس همبستگی میزان ارتباط و همبستگی شاخص‌ها با یکدیگر شناسایی و از این طریق مشکلات کالبدی محله‌های حاشیه‌ای دسته‌بندی و الویت‌بندی شده است. نتایج این اولویت‌بندی نشان می‌دهد که اصلی‌ترین و الویت‌دارترین مسئله کالبدی موجود در نواحی حاشیه‌ای استفاده از مصالح کم‌دوام و غیرمتعارف در ساخت و ساز ساختمان‌ها می‌باشد. نسبت همبستگی این شاخص با شاخص‌های دیگر ۵/۳۵ بدست آمده است و دارای اولویت اول می‌باشد. سایر مسایل و مشکلات کالبدی این محدوده به ترتیب اهمیت عبارتند از: پایین بودن متوسط مساحت قطعات مسکونی، عدم برخورداری از امکانات و تسهیلات مسکونی مثل آشپزخانه، پایین بودن سرانه مسکونی، نداشتن پروانه ساختمانی و در نهایت سرانه شهری می‌باشد (جدول ۱۰ و ۹).

جدول شماره ۱۰- اولویت‌بندی مسائل و مشکلات کالبدی نواحی حاشیه‌ای شهر سنندج

پایین بودن متوسط مساحت قطعات مسکونی	پایین بودن سرانه مسکونی	پایین بودن سرانه شهری	عدم برخورداری از آشپزخانه	استفاده از مصالح کم‌دوام	نداشتن پروانه ساختمانی
۰/۸۶	۰/۷۵	۰/۷۴	۰/۸۵	۰/۹۱	۱
۰/۸۹	۰/۸	۰/۷۷	۰/۹۸	۱	۰/۹۱
۰/۹۱	۰/۷۹	۰/۷۴	۱	۰/۹۸	۰/۸۵
۰/۸۱	۰/۹۸	۱	۰/۷۴	۰/۷۷	۰/۷۴
۱	۰/۸۵	۰/۸۱	۰/۹۱	۰/۸۹	۰/۸۶
۵/۳۲	۵/۱۷	۵/۰۴	۵/۲۷	۵/۳۵	۵/۱۱
دوم	چهارم	ششم	سوم	اول	پنجم

منبع: وزارت مسکن و شهرسازی - سال ۱۳۸۷

- اولویت‌بندی مسائل و مشکلات بر اساس مجموعه شاخص‌های همبسته اقتصادی، کالبدی و اجتماعی - فرهنگی پس از تهیه ماتریس شاخص‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی و کالبدی میزان ارتباط همبستگی این شاخص‌ها یکدیگر با استفاده از روش رگرسیون محاسبه و ارزیابی گردید. بر این اساس میزان همبستگی هر شاخص در جدول ۱۰ نشان داده شد. سپس بر اساس میزان همبستگی، شاخص‌های فوق رتبه‌بندی شده و به ترتیب، به عنوان اولویت مجموعه مسائل و مشکلات محلات حاشیه‌ای از رتبه یک تا رتبه ۱۵ طبقه‌بندی شده‌اند. بر این اساس مهمترین مشکلات موجود محلات حاشیه‌ای به ترتیب اولویت عبارتند از:

- درصد بالای استفاده از مصالح کم‌دوام در ساختمان‌ها.
- درصد پایین فارغ‌التحصیلان عالی از جمعیت در حال تحصیل.
- درصد پایین برخورداری خانوارها از آشپزخانه.
- درصد بالای مشاغل ابتدایی.
- نسبت پایین اقبال تحصیل کرده و متخصص در این محلات.

شکل شماره ۲- موقعیت شهرهای کردستان
منبع: سایت اینترنتی سازمان گردشگری

شکل شماره ۳- ساختار فضایی - کابردی شهر سنندج در دوره امان الله خان
منبع: سازمان مسکن و شهرسازی کردستان

شکل شماره ۴- ساختار فضایی - کالبدی شهر سنندج براساس طرح پیشنهادی آلتون در سال ۱۳۳۷ ه.ش.
منبع: سازمان مسکن و شهرسازی کردستان

منابع

- آقاسی، رضوان (۱۳۷۳). تحلیل جغرافیای مسکن، مجموعه مقالات سمینار سیاستهای توسعه مسکن در ایران، سازمان ملی زمین و مسکن، جلد اول،
- اقوامی مقدم، عارف (۱۳۸۷). برنامه‌ریزی شهری در اروپا، مرکز مطالعاتی و تحقیقات شهرسازی و معماری،
- ایراندوست، کیومرث و همکاران (۱۳۸۴). شهر در جهان در حال توسعه، سازمان همیاری شهرداری‌ها،
- سازمان عمران و بهسازی شهری (۱۳۸۷). روشهای توانمند سازی بافت‌های حاشیه‌ای سنندج،
- سازمان مسکن و شهر سازی کردستان (۱۳۸۷). بهسازی بافت های فرسوده شهری،
- پژوهان، جمشید (۱۳۷۳). سیاستهای حمایتی از قشرهای آسیب‌پذیر وزارت امور اقتصاد و دارائی، تهران،
- حبیبی، کیومرث (۱۳۸۶). بهسازی و نوسازی بافت‌های کهن شهری، انتشارات دانشگاه کردستان،
- دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی (۱۳۸۲). حاشیه نشینی و اسکان غیررسمی، جلد اول و جلد دوم،
- داود پور، زهره (۱۳۸۴). کلانشهر تهران و سکونتگاههای خودرو،
- فصلنامه عمران بهسازی شهر (هفت شهر) - اسکان غیررسمی در ایران، ۱۳۸۱.
- مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری وزارت مسکن و شهرسازی (۱۳۸۶). مدیریت یکپارچه و حل مسأله اسکان غیررسمی،
- نظریان، اصغر (۱۳۸۷). پویائی نظام شهری ایران،

-Mike Davis(2007).“Planet of Slums” City Lights Publication

-Robert Neuwirth(2005).“Shadow Cities: A Billion Squatters. A New Urban World. Routledge